

ПАМ'ЯТКИ ГАЛЬШТАТСЬКОГО ПЕРІОДУ В МЕЖИРІЧЧІ ВІСЛИ, ДНІСТРА І ПРИП'ЯТІ (Відп. редактор Л. І. Крушельницька). — К. — Наукова думка, 1993. — 322 с. — Іл.

М. А. Пелешишин

Серед археологічних праць, опублікованих у першій половині 90-х р. в Україні, виділяється монографія, підготовлена археологами Львова (М. Бандрівський, Л. Крушельницька, Д. Павлів, М. Сулик, М. Філіпчук), Ужгорода (І. Попович) та Польщі (С. Чопек). Вона є підсумком тринадцяти досліджень на великій території між Віслою, Дністром і Прип'яттю і спробою виробити спільні підходи різних авторів до проблеми шляхів розвитку різних етнічних груп, що мешкали на цій території в добу пізньої бронзи та раннього заліза (у гальштатський період за поширеною у Західній Європі термінологією).

У структурному відношенні монографія складається з вступу, двох частин, висновків та кількох додатків. У вступі (автор Л. Крушельницька) подано стислу змістовну географічну характеристику досліджуваної території, а також тих етнокультурних процесів, що відбувалися за участю населення таких культур як Гава-Голігради, лужицька, висоцька, кількох груп населення ранньоскіфського часу, деякі аспекти їх вивчення, наявність основних джерел сировини (кремій, бронза, сіль). На наш погляд, недостатньо обґрунтовано твердження про значне зменшення лісів на Розточчі, Опіллі, Малому Поліссі (с. 8), що ґрунти на Підкарпатті стали вологішими (с. 9). Єчисленні приклади, які вказують, що поселення середини I тис. до н. е. у вказаних вище районах розташовані на краю низьких надзаплавних терас. Відсутність статті чи розділу про висоцьку культуру (хоч це і обумовлено в передмові) надає праці характеру збірника статей, а не цілісного монографічного вигляду.

Перша частина складається з кількох статей, у яких подається опис матеріалів з нових пам'яток доскіфського часу з відповідним датуванням за гальштатською термінологією (IIaA — IIaC).

Першими змінені дві статті Д. А. Павліва, у яких подається детальний опис досліджених ним у 80-х рр. могильників лужицької культури поблизу с. Рованці неподалік м. Луцька (с. 11—35) і с. Тягів Сокальського р-ну Львівської обл. (с. 35, 36). Обидва могильники уже відомі з інформаційних публікацій автора, які однак не могли дати повної картини. У рецензованій праці детально описано найхарактерніші поховання і подано аналіз супровідного матеріалу. Слід підкреслити, що він нічим не поступається публікаціям зарубіжних, зокрема польських, авторів, які нагромадили чималий досвід у вивченні і науковій інтерпретації лужицьких поховальних комплексів.

Відзначимо добротню виконаний ілюстративний матеріал. Введення до наукового обігу матеріалів зі згаданих могильників є вагомим внеском у вивчення етнокультурної історії I тис. до н. е. в суміжних районах Східної і Центральної Європи. Д. Павлів не поспішає з відповідними висновками, хоч у нього є певні міркування стосовно питання про місце пам'яток ульвовецької групи (стара назва сучасного с. Вільхове Сокальського р-ну Львівської обл.). Досить переконливим є висновок дослідника про наявність багатьох спільних рис рованецького і тягівського могильників з відповідними могильниками унетичької культури в Чехії та Моравії (с. 54). На його думку, рованецький і раніше досліджений могильник в Ульвівку належали групі населення, що переселилось з унетичької території до Західного Побужжя, змілось з місцевим населенням тишинецької культури і далі потрапило під вплив лужицької культури (с. 30). На наш погляд, варто було підкреслити, що в процесі переселення на нові території брали участь не тільки периферійні групи лужицького населення, а нерідко з глибинних районів її поширення. Питання про наявність унетичьких культурних елементів у культурах українського Передкарпаття не є новим. У 30-х рр. його розглянув відомий український археолог Я. І. Пастернак. Доцільно було б коротко зупинитись на проблемі поселень. У результаті цього соціально-майнова інтерпретація могильника в Тяглові (с. 56) набрала б завершеного вигляду.

Невідомі широкому коду дослідників матеріали містить стаття Л. Крушельницької «Нові пам'ятки культури Гава-Голігради» (с. 35—122). У ній дослідниця виявила добре знання археологічних культур і етнокультурних процесів доби пізньої бронзи карпато-дунайського регіону. Основну частину статті складає детальний опис результатів кількарічних польових розкопок

(1981, 1984, 1987) поселення культури Гава-Голігради поблизу сіл Лосєва і Текуча Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. Своєрідність виявлених тут матеріалів полягає в тому, що поселення мало спеціалізований характер. Про видобуток солі свідчить відповідне устаткування (відстійник ропа, велика кількість спеціального глиняного посуду).

У статті аналізуються також матеріали з трьох поселень у с. Текуча (Текуча I, II, III). Зокрема привертають увагу залишки фундаментів стін, кам'яного майданчика, печі, які поки що є унікальними на території Українського Передкарпаття. Слід погодитись з думкою дослідниці, що солевидобувні майстерні поселення поблизу сіл Лосєва і Текучої є найбільшими з уже відомих стародавніх центрів продукції солі в Північно-Східному Прикарпатті (с. 91). У розділі простежено весь технологічний процес видобутку солі, включаючи конструкцію споруд. Л. І. Крушельницька вважає, що згадані пам'ятки належать до найдавнішого горизонту культури Гава-Голігради в Північно-Східному Прикарпатті.

У статті аналізуються матеріали з розкопок укріплених поселень поблизу с. Городиця (ур. «Городище») Городенківського р-ну та с. Гірського неподалік м. Коломиї на Івано-Франківщині (с. 98—129). Тут наведено нові матеріали про заселення цієї частини території Подністров'я в гальштатський період, виділено три культурні горизонти, починаючи від культури Ноа. Стаття добре ілюстрована. Оpubліковані матеріали дозволяють повніше розглянути питання про походження культури Гава-Голігради на північно-східних передгір'ях Карпат, особливості поселень, зв'язки з культурами пізньої бронзи на південь від Карпат, у дунайському ареалі.

До характеристики поселень у Лосєві і Текучій дослідниця повернулася у висновках. Переконливим є твердження, що соляний промисел поживив роль міжплеменних зв'язків через карпатські перевали. Саме виробництво солі дає можливість говорити про двосторонній обмін (сіль — бронза).

Проблеми історії населення східнокарпатського регіону в пізньому бронзовому віці розглядаються і в двох статтях, присвячених публікації скарбів бронзових речей. Й. Кобаль ґрунтовно проаналізував скарб, знайдений випадково в 1986 р. поблизу с. Завадки Воловецького р-ну Закарпатської обл. (с. 122—129). Серед речей скарбу, що складався в основному з кельтів, увагу привертає меч з пошкодженим руків'ям, який дослідник зараховує до місцевого варіанту поширеного на великій території так званого сосново-мазинського типу мечів. Первинний район їх поширення знаходився на думку ряду дослідників (А. Тальгрєн, Е. Черних та ін.) у Волго-Камському межиріччі. Й. Кобаль датує меч кінцем XIII — початком XII ст. до н. е. Таке доволі вузьке датування меча, в якому відсутні руків'я, потребує, на нашу думку, детальнішого вивчення, оскільки наявні в скарбі кельти мають другорядні відмінності, що вказує на широкі хронологічні межі.

Дослідник зібрав цінні відомості про східнокарпатські перевали, зробив, на наш погляд, вдалу спробу на підставі картографування скарбів визначити мережу шляхів вздовж долини р. Латориця і далі на північ через Ужоський та інші перевали. Ці торговельні шляхи пов'язуються з населенням культури Гава-Голігради.

У статті Л. Крушельницької та М. Філіпчука «Нові скарби із Снятинщини Івано-Франківської обл.» (с. 129—134) подано опис двох маловідомих скарбів з сіл Стецівка і Потічок. Обидва скарби, які збереглися частково, складаються з бронзових серпів і кельтів. У статті подано їх характеристику з численними аналогіями. Датування скарбів XII—XI ст. до н. е. є достатньо обґрунтоване. Самі ж автори вважають таке датування вузьким, оскільки подібні скарби мають ширший хронологічний діапазон.

У статті М. Бандрівського «Гальштатські городища поблизу сіл Розгірче і Кульчиці на Передкарпатті» (с. 134—142) розглядається уже порушене раніше в літературі питання про наявність городищ у пізньогальштатського населення на вказаній території. На підтвердження цієї думки автор описує невелику кількість фрагментів кераміки ранньозалізного часу, знайдених у культурному шарі на місцях городищ. Однак взаємозв'язок між цими знахідками і земляними укріпленнями городищ залишається недостатньо аргументованим. У статті є ряд малозрозумілих понять, наприклад, наприклад, пізньочорноліська культура (с. 134), ранньоскіфська культура (с. 137). Це зовсім зрозумілим є твердження, що зовнішній бік валу був обмозаний глиною і випалений (с. 137).

Друга частина монографії має назву «Пам'ятки ранньоскіфського часу» (НаС-НаД). Основу її складають дві великі статті Л. Крушельницької. У першій з них «Лежницька група пам'яток» (с. 143—158) дослідниця акцентувала увагу на характеристиці поселень у Лежниці, Свитазові, Ромопі та ін. у Західному Побужжі; коротко описані поселення поблизу с. Хрінники Млинівського р-ну Рівненської обл. на р. Стир, а також деякі інші.

У статті здійснено спробу визначити кордони території лежницької групи, подано детальну характеристику речового матеріалу. На думку авторки, «старожитності лежницького типу репрезентують групу пам'яток Західної Волині, споріднену як з лужицькою культурою, так і культурами доскіфського і ранньоскіфського часу України» (с. 158). Загалом, Л. Крушельницька не внесла істотних змін у тлумачення лежницької групи, викладене у попередніх працях, за винятком матеріалів з поселення в Хрінниках, деяких думок щодо розвитку бронзоліварного виробництва.

На наш погляд, у вивченні лежницької групи залишається ряд нез'ясованих питань. Це стосується і походження цих пам'яток, особливостей поселень у різних районах, житлового будівництва, поховального обряду. У статті не враховано матеріали з поселень, про які є вже короткі публікації (АО 1982 года. — М., 1984. — С. 314). Поселення в Хрінниках було відкрито М. А. Пелешиним у 1973 р. Дослідниця називає пам'ятки по-різному: групою, типом, не вказуючи критеріїв.

Друга стаття Л. Крушельницької «Черепинсько-лагодівська група пам'яток» (с. 138—239)

присвячена характеристиці пам'яток Верхнього Подністров'я, у першу чергу поселень у Черпині, Лагодів, Звенигороді, розташованих на південь від Львова. У статті подано ряд цінних спостережень про співвідношення заглиблених і наземних споруд та одночасність їх функціонування (с. 184). Заслугове уваги припущення про культовий характер деяких великих наземних будівель (с. 187). Подається детальніший порівняно з раніше опублікованими працями опис глиняного посуду, наводяться нові аналогії. Л. Крушельницька виділяє три групи посуду: а) кераміку з традиційми посуду висоцької культури; б) посуд з впливами культури Гава-Голіради; в) посуд з ранньоскіфськими рисами (с. 192, 193).

За такою ж схемою подано опис результатів розкопок у 1965—1967 рр. двох поселень поблизу с. Лагодів, де виявлено залишки п'яти різночасових поселень. В урочищі «Залука» основна кількість матеріалів належала до ранньоскіфського часу. Особливу увагу привертає прямокутна будівля з кам'яними піччю та димоходом, камені скріплені глиняним розчином, що зафіксовано вперше; великі плоскі шматки випаленої глини, які дослідниця розглядає як тиньк тощо.

Цікавими є невеликі кам'яні майданчики, трактовані як місця спалювання померлих (с. 209—212).

Серед матеріалів з розкопок поселення в урочищі «Помірки» особливо виділяються ряд кам'яних плит довжиною 6 м, залишки двох великих напівземлянок (розміри більшої — 7,2×4,2 м). Дослідниця вважає, що обидва поселення мають певні відмінності в керамічних комплексах. Однак ця думка не розвинена при аналізі черепинсько-лагодівської групи як археологічного підрозділу.

Закриваючи опис матеріалів з поселень у Лагодіві, Л. Крушельницька доходить висновку, що «зміна культур на цих землях пов'язана зі зміною в складі населення або принаймні влиттям у місцеве середовище нових груп прийшлих племен» (с. 238). Зі сказаного випливає, що поселення в Лагодіві відрізняються від інших у Верхньому Подністров'ї. Можливо, вони складають окремий тип і не можуть репрезентувати усі пам'ятки згаданого району. Про це свідчать матеріали з поселень у Маркополі, Крушельниці, Куропатниках.

Цінну інформацію про етнокультурний процес на Закарпатті в ранньоскіфський час знаходимо в статті І. Поповича «Куштановицька група пам'яток» (с. 250—287). Тема статті дещо виходить за межі рецензованої книжки. Оскільки матеріали цієї культури значною мірою вже опубліковані, то значна частина статті має узагальнюючий, певною мірою історіографічний характер. Подано ґрунтовний опис матеріалів з розкопок 1975 р. поселення в Гейвцях, проаналізовано поховальні пам'ятки. Заслугове уваги думка автора про те, що куштановицька культура виникла на основі місцевих закарпатських культур доби пізньої бронзи і раннього гальштату при взаємодії скіфських лісостепових і лужицьких елементів (с. 285). Теза про вплив лужицької культури обґрунтована слабше. І. Попович вважає, що питання про етнічну ідентифікацію населення куштановицької культури, зокрема з даками, потребує додаткових джерел (с. 286). Залишається незрозумілим, чому автор відмовився від поняття «куштановицька культура» (див.: Археологія УРСР. — К., 1986. — Т. II. — С. 175), а вжив термін «куштановицька група».

У книзі опубліковано дві статті польського дослідника С. Чопека. Стаття «Матеріали з могильника тарнобжеської групи із с. Зажече Тарнобжеського воєводства з досліджень 1966 р.» (с. 239—259) містить опис досліджених Христиною Чопек 28 поховань. Автор дотримується думки, що існує група, а не окрема тарнобжеська культура.

У статті «Матеріали поморської культури з Жеміно Жешівського воєводства на тлі інших пам'яток цієї культури» (с. 287—300) описані сім поховань, досліджених Т. Рейманом, а згодом К. Москвою в понередні десятиліття. Висловлено ряд цікавих думок, деякі з них потребують додаткової аргументації. Це, зокрема, стосується поховальних пам'яток на Тернопільщині (Увисла та ін.). Автор вводить поняття периферійної зони для пам'яток, розташованих на схід від Західного Бугу. Мало переконливим є твердження С. Чопека про велику кількість поселень поморської культури в південно-східній частині її території, тобто в основному на схід від Західного Бугу (с. 299).

Рецензована монографія є помітним явищем у сучасній українській археології. До наукового обігу введено значну кількість нових джерел. Автори добре відчули потребу в такому виданні. Разом з тим, є в ній ряд недоліків. Це, насамперед, стосується літературно-редакційного аспекту, немає чіткості у назвах місцевостей, культур, наприклад: доскіфський, передскіфський, гальштатський; Прикарпаття, Передкарпаття тощо. Викликає певні роздуми і сама назва праці. Доцільніше її було б назвати «Пам'ятки I тисячоліття до нашої ери...» і далі за текстом. Найвні недоліки не знижують наукової цінності спільної праці українських і польських археологів.

Одержано 05.03.94.